FETİH HADİSİ VE MÜSLÜMANLARIN İSTANBUL KUŞATMALARI

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI*

İnsanın kalbine ve aklına ulaşmayı mümkün kılacak ortamı hazırlamak gibi manevi boyutu da olan fetih kavramı İslam kültürüne Hudeybiye Antlaşması'yla (Nisan 628) girmiştir. Fethin hem savaş hem de davet ve tebliğ yoluyla gerçekleşebileceğini ashabına gösteren Hz. Peygamber, İslamiyet önündeki en büyük iki engel olan Bizans ve Sasanî devletlerini ümmetine hedef olarak göstermiş, "Kisra yok olursa kendisinden sonra kisra, kayser yok olursa kendisinden sonra kayser olmaz. Onların hazineleri Allah yolunda taksim olunacaktır."[1] sözleriyle bu iki imparatorluğun Müslümanların hükmüne boyun eğeceğinin işaretini vermiştir. Aynı şekilde ilk deniz savaşına katılacak askerlerle Bizans başkentini fethetmek üzere hareket eden ilk orduların günahlarının bağışlanacağını müjdelemiş[2] ve uzun zaman alacak bu mücadelede ciddi sabır ve sebat göstermek gerektiğini de özellikle vurgulamıştır.[3] İslamiyet'le birlikte teşekkül eden Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un fethedilmesi düşüncesinin Hz. Peygamber zamanında çeşitli vesilelerle gündeme geldiğini ashabdan hadisleri yazmasına izin verilen Abdullah b. Amr b. Âs şöyle anlatmaktadır: "Biz huzur-ı saadette not tutar ve Hz. Peygamber'in hadislerini kaydederdik. Bir defasından içimizden birisi, Hz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın Resulü! Önce hangi şehir fethedilecektir; Kostantiniyye mi, yoksa Roma mı?' sorusunu yöneltmiş, o da 'Önce Heraklios'un şehri, yani Kostantiniyye fethedilecektir.' cevabını vermişti."[4]

İlk dönem hadis ve tarih kaynaklarının hemen tamamında yer alan ve Bizans başkentine yönelik seferlere katılanların maddi ve manevi anlamda büyük kazanımlar elde edeceğine işaret eden bu rivayetler sahabeler ile daha sonra gelen Müslümanların İstanbul'un fethine odaklanmalarına ve bunu gerçekleştirilmesi gereken mukaddes bir ideal olarak benimsemelerine sebep olmuştur. Bu anlayışın oluşmasında "İstanbul mutlaka fethedilecektir, onu fetheden ordu ne güzel ordu, onu fetheden komutan ne güzel komutandır."[5] şeklindeki, İbn Abdülberr en-Nemerî (ö. 1071), Muhammed ez-Zehebî (ö. 1348), Nurüddin el-Heysemî (ö. 1405), Celalüddîn es-Süyutî (ö. 1505), Muhammed el-Münâvî (ö. 1622) gibi her biri hadis alanında otorite kabul edilen âlimlerin sıhhati hususunda ittifak ettikleri meşhur "Fetih Hadisi"dir.[6] Buharî ile Müslim'in veya ikisinden birinin *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserlerini tasnif ederken gözettikleri şartlara uyduğu hâlde kitaplarına almadıkları rivayetleri bir araya getiren Hâkim en-Nisaburî'nin (ö. 1014) iki ünlü hadis âliminin şartlarına uyduğunu kaydettiği[7] bu rivayeti Buharî *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eserine almıştır.[8]

Başta "Fetih Hadisi" olmak üzere bu konudaki bütün rivayetler fetih, gazâ ve cihad gibi kavramların içeriklerini doldurdukları gibi, ashap ile onlardan sonra gelen Müslümanların İstanbul'un fethine yönelmelerinde en belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır.[9] Burada bir

* Marmara Üniversitesi

1 Buhârî, "Farzü'l-humus", 8, "Eymân", 3, "Cihâd", 157; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, nşr. M. Jones, London 1965-66, c. 2, s. 460. Hz. Peygamber'in bu minvaldeki hadislerini dikkate alan Zehebî, İbn Kesîr gibi bazı âlimler Hz. Peygamber'in gelecekte olması muhtemel olan olaylara dair eserlerine bir bölüm açmışlardır. İstanbul'un fethi de bu olaylar arasında zikredilir. Mesela bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf v.dğr., Beyrut 2003, c. 1, s. 711.

2 Buhârî, "Cihâd", 93.

3 İbn Mâce, "Cihâd", 11.

4 *Müsned*, c. 2, s. 176. Hâkim en-Nisaburî hadisin sahih ve Buharî'nin şartlarına uyduğunu kaydetmektedir. *el-Müstedrekale's-Sahîhayn*, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1990, c 4, s. 468.

5 *Müsned*, c. 1, s. 176; c. 4, s. 335; Dârimî, "Mukaddime", s. 43.

6 Mehmed Esad Efendi, *Değeri ve Tesiri Açısından Fetih Hadisi*, haz. Necdet Yılmaz, İstanbul 2002, s. 87; Ali Yardım, "Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma", *Diyanet İlmi Dergi*, 1974, c. 13, sy. 2, s. 116-120; İsmail Lütfi Çakan, "İstanbul'un Fethi Hadisi", *Fetih, Fatih ve İstanbul Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 1992, s. 50.

7 Bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, c. 4, s. 468.

8 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 2001, c. 2, s. 81.

9 Başta Zehebî olmak üzere biyografi kitaplarının tamamında hâl tercümeleri anlatılan kişilerin İstanbul'a yönelik seferlere katıldıklarının kayıt altına alınması bu hususun İslam dünyasında farklı olarak değerlendirildiğinin bir tezahürü olmalıdır. Mesela bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 132, 174; c. 4, s. 302.

hadisin güvenilir rivayetleri ihtiva eden *kütüb-i sitte* adı verilen hadis kitaplarında yer almamasının sahih olmadığı anlamına gelmediği, bu kitaplarda yer almayan çok sayıda sahih kabul edilen hadisin var olduğu hususunun özellikle altı çizilmelidir. Çünkü bir hadisin sahih olup olmadığı hangi kitapta bulunduğuna göre değil, onu nakleden kişilerin durumlarına ve güvenilirliklerine göre tayin ve tespit edilebilir.[10] Benzer bir durum İstanbul'un kıyamet alametleri başta olmak üzere fiten ve melâhime dair haberlere konu olması için de söz konusudur. Bu rivayetler öncelikle sıhhati ve vahiy ürünü olup olmama açılarından ele alınıp incelenmeli, tarihî olaylara uyup uymadıkları kontrol edilmeli, özellikle de klasik kaynaklarda yer alan ve hadis âlimleri tarafından zikredilen konular arasına dâhil edilmeyen rivayetlerle karıştırılmamalıdır. Bu arada hadis literatüründe fiten ve melâhim bahislerine konu olmayan "Fetih Hadisi" başta olmak üzere İstanbul'a dair hadislerin Osmanlı kaynaklarında İstanbul'un fethinden uzunca bir süre sonra yer almaya başladığının altı çizilmelidir.[11]

Sahip olduğu tabii güzellikleri, coğrafi konumu, siyasi ve stratejik önemi dolayısıyla Bizans başkenti İstanbul, İslam'ın ilk asırlarından itibaren Müslümanların da hedefi olmuştur. Hz. Peygamber zamanında başlayan İslam-Bizans mücadelesi Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İstanbul'u hedef alan Müslümanların karadan ve denizden düzenledikleri seferlerle sürmüş ve 642 yılında Sasanî Devleti'nin ortadan kaldırılmasından sonra tek hedef hâline gelen Bizans İmparatorluğu'nu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Bu bağlamda Hz. Ömer zamanından itibaren "es-sâifetü'l-yümnâ (es-sâifetü'l-kübrâ)" ve "es-sâifetü'l-yüsrâ (es-sâifetü's-suğrâ)" adı verilen Anadolu'nun iç kısımları ile Torosların aşağısında kalan sahil şeridi olmak üzere iki ayrı güzergâh üzerinden düzenlenen seferler Bizans'ı yıprattığı gibi zaman içerisinde İstanbul kuşatmaları için ön hazırlık niteliğine büründü.[12] Bundan sonraki süreçte denizde de askerî bir güç oluşturmanın gerekli olduğunun farkına varan Müslümanlar karadan ve denizden İstanbul'a yaklaşmaya yönelik stratejiler geliştirirken, Bizanslılar da başkentlerini korumanın ve Müslümanları İstanbul'dan uzak tutmanın yollarını aramaya başladı. Zira Sasanî Devleti'nin kısa zamanda çökmesiyle mukayese

1- Ayasofya'ya 1697-1698 tarihinde asılan Fetih Hadisi

edildiğinde, Bizans İmparatorluğu'nun ayakta kalışında İstanbul'un hiç de küçümsenmeyecek bir rol üstlendiği unutulmamalıdır.[13]

Hz. Osman, Suriye ve Afrika valilerinden, çeşitli askerî ve siyasi mağlubiyetlere rağmen direnerek İslamiyet için sürekli engel olan Bizans'ın doğudan ve batıdan kuşatılması yönünde faaliyetlerin yoğunlaştırılmasını emretti; Avrupa'ya ayak basan Müslümanların İstanbul'a ulaşmalarının daha kolay olacağı düşüncesiyle İspanya'nın fethine yönelik faaliyetlerin arttırılmasını istedi.[14] 649'da birinci İstanbul kuşatmasına katılan sahâbilerin de katılımıyla gerçekleştirilen ilk deniz seferinde Kıbrıs'ın barış yoluyla fethi ve 655 yılında Fenike (Phoenix) açıklarında gerçekleşen Zâtü's-Savârî (Gemi Direkleri) Savaşı'ndan sonra Doğu Akdeniz'de üstünlük Müslümanlara geçti. Doğrudan İstanbul'a yönelik en önemli girişim olan bu savaşta Bizans donanması başkentten oldukça uzak bir yerde İslam donanmasını karşılayarak imha etmeyi planlamışsa da bunu gerçekleştirmeye muvaffak olamadı.[15]

10 Çakan, "İstanbul'un Fethi Hadisi", s. 51-52.

11 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet: 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları*, İstanbul 2012, s. 30-78.

12 Vâkıdî, ashaptan Büsr b. Ebu Ertât'ın 43 (663-664) yılında çıktığı yaz seferinde İstanbul'a kadar ulaştığını ve burada kışı geçirdikten sonra geri döndüğünü kaydeder, bkz. Taberî, *Târîhu'r-rüsul ve'l-mülûk*, nşr. M. Ebü'l-Fazl, Beyrut, ts. (Dârü Süveydân), c. 5, s. 181.

13 Bernard Lewis, "İstanbul'un Sükutu II", çev. Orhan Şaik Gökyay, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, sy. 2, s. 190.

14 Taberî, Târîh, c. 4, s. 255.

15 Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", çev. İsmail H. Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, sy. 2, s. 215-217; Philip K. Hitti, *İslam*

2- İstanbul kuşatmasına katılan ve burada vefat eden Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin (Eyüp Sultan) III. Selim'in yaptırdığı gümüş şebekeden önceki sandukası (d'Ohsson)

Hz. Osman'ın asiler tarafından şehit edilmesi (656) ve Hz. Ali'nin halifeliği konusunda gruplaşmaların başlaması, Müslümanların kendi iç meselelerine dönmelerine ve Zâtü's-Savârî'den elde edilen avantajı lehlerine kullanamamaları sonucunu doğurdu. Bizans hükümeti bir taraftan idari ve askerî alanda bazı düzenlemeler yaparak ordunun yapısını değiştirirken diğer taraftan da İstanbul ve çevresinin dış tehditlere karşı nasıl korunacağının tedbirlerini almaya fırsat buldu.[16]

Emevîlerin iktidara gelmesiyle (661) İslam-Bizans mücadelesi kaldığı yerden devam etti ve ashabdan Medineli Fedâle b. Ubeyd'in öncülüğünde ilk İstanbul kuşatması gerçekleşti. 668 yılında yaz seferine çıkan Fedâle, Malatya'nın batısından (Hexapolis) başladığı seferini Halife Muaviye'den aldığı yardım ve destekle sürdürerek İstanbul'a kadar ulaştı ve o yıl kışı Kadıköy'de geçirdi. Fedâle'nin ordusuna 669 yılının ilk aylarında Muaviye tarafından gönderilen önce Süfyan b. Avf, ardından da Yezid b. Muaviye'nin komutasında, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Avf. b. Mâlik el-Escaî, Mahmud b. Rebî ve Hz. Peygamber'i hicretten sonra bir süre evinde misafir eden Ebu Eyyub el-Ensarî gibi ashabın önde gelen şahsiyetlerinin yanında çok sayıda sahabe çocuğunun da yer aldığı iki yardımcı birliğin katılmasıyla süren kuşatma, 670 yılı sonbaharında sona erdi.[17] Surlar önünde yapılan çatışmalar netice vermediği gibi, Haliç'in girişinin kalın zincirlerle kapatılmış olması denizden de olumlu sonuç alınmasını engellemişti. Arapların alışık olmadığı sert geçen kış şartları ve kuşatmanın uzamasına bağlı olarak ordu içinde çiçek ve humma gibi hastalıkların yayılması ve yaşanan erzak sıkıntısı İstanbul'un düşmesinin bir başka bahara kalmasına sebep olmuştu.[18] İlk İstanbul kuşatmasında sağlıklı olan herkesin Allah yolunda savaşa katılması gerektiğine inanan ve yardımcı kuvvetlerle geldiği İstanbul'da kuşatma devam ederken hastalanarak vefat eden Ebu Eyyub el-Ensarî'nin[19] yanında sadece ashabdan on yedi şehit verilmiş olması Müslümanların kayıplarının önemini göstermektedir. İstanbul'da Ebu Eyyub el-Ensarî başta olmak üzere birçok sahabeye ait olan mezar veya makam bu ilk kuşatmanın hatırası olarak günümüze ulaşmıştır.[20]

İlk girişim başarıya ulaşmamış olsa da başkentlerinin sürekli olarak baskı altında tutulduğunu hisseden Bizanslılar, surlarını tahkim ve tamir ettikleri İstanbul'u daha iyi savunabilmek için birtakım idari ve askerî tedbirler aldılar ve IV. yüzyıldan beri bilinen "Grejuva ateşinin (âteş-i Rûmî)" kullanılabileceği iki katlı büyük savaş gemileri hazırladılar. Bütün zorluklarına rağmen Bizans ile mücadeleden vazgeçmeyen ve alışık olmadıkları deniz hayatına alışmaya çalışan[21] Müslüman Araplar 670'te fethettikleri Kyzikos (Kapıdağ) Yarımadası'nı İstanbul'a yönelik seferler için üs hâline getirdiler.[22] 672'de İzmir'in (Smyrna) fethi, ardından da yeniden hâkim olunan Rodos'un üs hâline getirilmesi (673) ve Kos ile Sakız adalarının tahkim edilmesi, Akdeniz'de İslam hâkimiyetini daha da sağlamlaştırdığı gibi İstanbul'a yönelik tehditleri daha da artırdı.[23]

674 yılı ilkbaharında daha önce hazırlanıp Akka'da bekletilen ve 1700 parçadan oluşan İslam donanması, Çanakkale Boğazı'nı (Hellespont) geçerek Haliç yakınlarında demirledi ve karaya asker çıkarılmasıyla ikinci İstanbul kuşatması başladı. Bu kuşatmada ashabdan Fedâle b. Ubeyd el-Ensarî başkumandan, Abdullah b. Kays el-Hârisî donanma komutanı, Cünâde b. Ebu Ümeyye donanma komutan yardımcısı idi; Yezid b. Şecere er-Rahâvî de Şam birliklerinin komutanlığını üstlenmişti. İslam ordusu; surlar önünde savaşanlar, onları silah ve teçhizat yönünden destekleyip ihtiyat kuvveti olarak en geride kalacak olanlar ve gerektiğinde savaşa müdahil olacaklar olmak üzere üç gruba ayrılmıştı.[24] 674'te karadan ve denizden başlayan 678 yılına kadar durmaksızın süren ve Bizans kaynaklarında Kapıdağ Yarımadası'nın (Kyzikos)

Tarihi, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, c. 1, s. 253. 663 yılında İmparator II. Konstans'ın devletin başkentini İstanbul'dan Sicilya'ya nakletmek istemesinin sebepleri arasında Sicilya ve İtalya üzerindeki Müslüman Arap tehdidi de bulunuyordu.

16 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1981, s. 109-110.

17 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut 1993, s. 159; Taberî, *Târîh*, c. 5, s. 232; Ya'kûbî, *Târîh*, nşr. M. Th. Houtsma, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), c. 2, s. 138.

18 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut 1981-85, c. 2, s. 394; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), c. 4, s. 347.

19 Kuşatma sırasında hastalanarak vefat eden Ebu Eyyub el-Ensarî vasiyeti gereği surların dışında bir yerde defnedilmiştir. İbn Abdürabbih'in kayıtlarından Ebu Eyyub'un buraya defnedilmesinde ısrarcı olmasında Hz. Peygamber'den işittiği "Kostantiniyye surları dışında salih bir kişi defnedilecektir." şeklindeki rivayetin rol oynadığı anlaşılmaktadır (*el-İkdü'l-ferîd*, nşr. Abdülmecîd et-Terhînî, Beyrut 1987, c. 5, s. 116).

20 Geniş bilgi için bkz. Necdet Yılmaz ve Coşkun Yılmaz, *İstanbullu Sahâbeler*, İstanbul 2003.

21 Deniz yoluyla İstanbul'a ulaşmaya çalışan birlikler, en fazla on kişiyi taşıyabilen küçük çaplı tekneleri kullanıyorlardı, bkz. Zehebî, *A'lâm*, c. 6, s. 9.

22 Kapıdağ Yarımadası tahkim edilerek ikinci kuşatmanın kaldırılmasına kadar bahar aylarındaki seferler için kış aylarının geçirildiği bir üs hâline getirilmişti, bkz. Zehebî, *A'lâm*, c. 6, s. 413.

23 Taberî, *Târîh*, c. 5, s. 288; Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s. 115.

24 Agabiyûs el-Menbicî, *el-Müntehab min tarîhi'l-Menbicî*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Trablus 1986, s. 72.

3- Fatih Haziresinin giriş kapısındaki Fetih Hadisi

fethinden (670) itibaren başlatılarak "Yedi Yıl Seferi" olarak adlandırılan kuşatmadan İstanbul, karadan müstahkem surlarının aşılamaması, denizden de İslam donanmasının önemli bir kısmının âteş-i Rûmî kullanılarak yakılması sonucunda kurtulmuştu.[25] Geri çekilen donanmanın Pamfilia sahilinde fırtınaya tutularak ağır kayıplar vermesi ve Anadolu'daki Müslüman ordusunun eşzamanlı olarak önemli kayıplara uğraması İstanbul'un fethini bir süre daha ertelenmesi sonucunu beraberinde getirmişti.
G. Ostrogorsky, ilk defa ciddi bir mukavemetle karşılaşan Müslüman Arapların Doğu Roma topraklarında ilerleyişine kazanılan zafer ile dur denildiğini kaydeder ve Avrupa'yı Müslüman dalgasının kaplamasından kurtaran bu başarının sadece Bizans için değil, bütün Avrupa kültürü için de bir kurtuluş olduğunu belirtir.[26] Nitekim İstanbul'un fethedilememesi İslamiyet'in Avrupa'da yayılması önündeki en büyük engel olmuş ve İspanya'nın önemli bir kısmına hâkim olan Müslümanların bunu daha ileriye götürememelerine sebep olmuştu.[27]

Bundan sonraki süreçte Bizans İmparatorluğu karşı taarruza geçerek önce İstanbul ve yakın çevresinin güvenliğini sağladığı gibi Anadolu'da sarsılan otoritesini temin etmeye yönelik tedbirleri süratle almaya başladı. Emevî tahtına çıktığında (685) Bizans'ın Anadolu'daki ilerlemesini her yıl büyük miktarda vergi vermekle durdurabilen Abdülmelik b. Mervan, ülkedeki iç huzuru sağlayıp devleti değişen siyasi ve iktisadi gelişmelere göre yeniden yapılandırdıktan sonra İslam-Bizans mücadelesini yeniden başlattı. Babasından güçlü bir devlet devralan ve kardeşi Mesleme'yi Bizans ile mücadeleye dâhil ederek İslam tarihinin ikinci büyük fetih harekâtını başlatan Velid b. Abdülmelik İstanbul'a ulaşarak Hz. Peygamber tarafından gösterilen hedefe varmak için politika geliştirmeye başladı. H. 95'te (713-714) İmparator Herakleios tarafından İslam ordularına karşı esaslı bir şekilde tahkim edilen stratejik öneme sahip sınır kalesi Herakleia'nın (Ereğli) fethi, üçüncü İstanbul kuşatmasının önemli adımlarından birisi oldu.[28]

715'te Emevî tahtına çıkan Süleyman b. Abdülmelik, kardeşi Velid'in sadece İstanbul'un fethine yönelik çabalarını sürdürdü. Onun bu kararında bir grup âlimin kendisine gelerek Hz. Peygamber'in, İstanbul'u peygamberlerden birinin ismini taşıyan bir halifenin fethedeceğini müjdelediğini ve Emevî hanedanında kendisinden önce peygamber adını taşıyan bir halifenin olmadığını söylemeleri etkili olmuştu.[29] Bizanslıların Hıms sahilindeki Lazkiye'yi yağmalayarak tahrip etmeleri ve Müslüman halkından bir kısmını da esir almaları

25 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, nşr. Ömer el-Amrî, Beyrut 1995-98, c. 32, s. 119; Canard, "Arapların İstanbul Seferleri", s. 223-224.

26 Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s. 116-117.

27 Lewis, "İstanbul'un Sükutu II", s. 191-192.

28 Taberî, *Târîh*, c. 6, s. 492.

29 Mehmed Esad Efendi, *Fetih Hadisi*, s. 44-45.

hazırlıkların hızlanmasını beraberinde getirmişti.[30]

Halife Süleyman, İspanya fatihi Musa b. Nusayr ve kumandanlığa getirdiği kardeşi Mesleme ile fethin gerçekleştirilebilmesi için nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği konusunda uzun istişarelerde bulundu. Önceki fetihlerde takip edilen stratejilerin izlenmesi görüşünde olan Musa, Süleyman'ın Kudüs'te kalarak İstanbul'a ordu göndermesinin doğru olmadığını beyan etmiş ve yol güzergâhındaki kale, tahıl ambarı ve silah depolarına hâkim olmak gibi bir dizi tedbirden sonra İstanbul'a yönelmesini tavsiye etmişti.[31] Öbür yandan meşhur "Fetih Hadisi", sefer hazırlıkları esnasında sıkça gündeme gelmiş ve ordudaki görevli kıssacılar bu hadis başta olmak üzere Hz. Peygamber'in İstanbul'a dair hadislerini hatırlatarak insanların sefer hazırlıklarına katılmalarını sağlamaya çalışıyorlardı.[32]

Hazırlıkları yerinde görmek ve orduyu yolcu etmek için Bizans'a yönelik seferlerde üs olarak kullanılan Halep yakınlarındaki Dâbık'a gelen Halife Süleyman, rivayetlere göre 50.000'den 100.000'e kadar değişen sayıda askerlerden oluşan aralarında oğlu Davud'un da bulunduğu İslam ordusunu Eylül 715'te büyük bir törenle yola çıkardı. İstanbul'u fethetme kararlılığını göstermek için İslam ordusu Bizans başkentine girinceye kadar Dâbık'tan ayrılmayacağına yemin etti ve kumandanı Mesleme'ye de fethi gerçekleştirmeden veya kendisinden yeni bir emir almadan geri dönmemesini emretti.[33]

Maraş üzerinden Afik'e geçip kışı orada geçiren Mesleme, ilkbaharla birlikte İç Anadolu'nun batısındaki Ammuriye üzerinden İstanbul'dan Çukurova'ya giden eski Bizans askerî yolunu izledi. Musa b. Nusayr'ın tavsiyesine uygun olarak aralarında Sardes ve Bergama'nın da yer aldığı bir dizi fetih gerçekleştirdikten sonra Abydos (Nara) Burnu'na yönelip Çanakkale Boğazı'ndan Trakya'ya geçerek İstanbul'u kuşattı (Ağustos 716).[34] Donanma Komutanı Ömer b. Hübeyre'nin komutasındaki 1800 gemiden oluşan İslam donanması Haliç'in ağzını kapatan zincirlerin karşısında demirleyerek kuşatmayı denizden desteklemeye çalıştı.[35] Gelişmelerin aleyhlerine olacağını düşünen Bizanslılar, Mesleme'ye haraç ödeyerek geri çekilmesini teklif ettiler. Her ne pahasına olursa olsun İstanbul'u fethetmeyi düşünen Mesleme bu teklife iltifat etmedi.[36]

Halife Süleyman'ın vefatına kadar (ö. 14 Ağustos 717) süren kuşatma, İmparator III. Leon'un gayretinin yanında çetin kış şartları, surların aşılamaması ve Grek ateşine bir çare bulunamamasından dolayı Müslümanların aleyhine gelişti. Mesleme zincirlerle kapatılmış Haliç ile surlar önünde mücadele eden askerleri arasında mekik dokumasına ve sürekli Halife Süleyman'dan takviye birlikleri almasına rağmen İstanbul'un düşmesini sağlayamadı.[37] Süleyman'dan sonra Emevî tahtına çıkan Ömer b. Abdülaziz yaptırdığı tahkikattan sonra İstanbul önlerinde perişan durumda olan İslam ordusunun Bizans tarafından tamamen imha edilebileceği endişesiyle seferi kaldırmaya mecbur oldu.[38] Hz. Peygamber tarafından övülen ordunun içerisinde yer almayı umarak en geniş kapsamlı katılımın olduğu bu kuşatmada Emevîler devrinde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanan Müslümanlar ve özellikle Türkler arasında büyük bir gazi-veli hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılan Battal Gazi (Abdullah el-Battal) başta olmak üzere çok sayıda önemli şahsiyet görev almıştı. Bundan sonra Bizans başkentinin kurtarılmasında başrol oynayan İmparator III. Leon sadece İstanbul'u değil, Anadolu'daki Bizans topraklarının önemli bir kısmını Müslüman Arapların tehdidinden kurtaran bir kahraman olarak görülmeye başlandı. Bundan önceki kuşatmada IV. Konstantin, Müslüman Arapları İstanbul surları önünde durdurmuş (669), III. Leon ise bunları kesin olarak tardetmişti.[39] Bu sadece İstanbul'un değil Avrupa Hristiyanlarının da kurtuluşu anlamına geliyordu ve III. Leon bu başarısıyla orta zamanlar Hellenizm'inin Perslere karşı zaferleriyle ünlenen Miltiades'i olmayı hak etmekteydi.[40]

İstanbul'u düşürmeye muvaffak olamayan Mesleme'nin kuşatma esnasında Bizans makamlarının izniyle bir cami ve esirler için de Dâru'l-balât diye bilinen bir bina yaptırmıştır.[41] Bu caminin sonraki dönemde

30 Ya'kûbî, *Târîh*, c. 2, s. 299.

31 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire 1988, c. 9, s. 182; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2, s. 1045-1046.

32 *Müsned*, c. 1, s. 176; c. 4, s. 335; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 28, s. 315; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2, s. 312-313.

33 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 245; Taberî, *Târîh*, c. 4, s. 530; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, c. 32, s. 46; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 9, s. 181.

34 Kayhan Atik, [Nergisî] "Gazavât-ı Mesleme", yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 1990, s. 81-83.

35 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 3, s. 132.

36 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2, s. 1047.

37 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2, s. 1045, Canard, "Arapların İstanbul Seferleri", s. 226.

38 Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, s. 245; Taberî, *Târîh*, c. 6, s. 530; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. 9, s. 181; Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s. 145-146.

39 Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, s. 117.

40 A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel, Ankara 1943, s. 300.

41 İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, nşr. Yûsuf el-Hâdî, Beyrut 1996, s. 145; Makdisî,

4- Fetih Hadisi (Hat: Hüseyin Kutlu)

varlığını sürdürdüğüne dair işaretler vardır. Fatımî devlet başkanlarından Aziz-Billah kendisiyle barış antlaşması imzalamak için gelen Bizans heyetinden bu camide adına hutbe okunmasını istemişti.[42] Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanında da gündeme gelen İstanbul'daki caminin Mesleme'nin kuşatma esnasında yapılmasına vesile olduğu ibadet mekânı olması kuvvetle muhtemeldir.[43]

Mesleme'nin kuşatmasından sonra Anadolu akınlarının sürdüğü Emevîler döneminde Müslüman Araplar bir daha İstanbul önlerine kadar ulaşamadılar. Abbasîler döneminde birkaç yıllık bir sükûnet devresinden sonra yeniden başlayan gazalarla Bizans İmparatorluğu ile mücadeleye devam edilmiştir. Üçüncü Abbasî Halifesi Mehdî, İslam Devleti'ndeki iç karışıklıklardan faydalanmak isteyen Bizans İmparatorluğu'na bir ders vermek maksadıyla 782 yılında İstanbul'a büyük bir sefer düzenledi. Oğlu Harun kumandasındaki İslam ordusu Üsküdar'a kadar gittikten sonra Kraliçe İrene ile yıllık vergi ödemek şartıyla yapılan barış antlaşmasıyla geri döndü.[44] Bundan sonraki süreçte Anadolu'ya seferler sürmüş, bazen bunlar başlangıçta Bizans başkentine yönelik olarak tasarlanmışsa da İstanbul'a kadar uzanan bir solukta olmamıştır.[45]

Malazgirt Muharebesi'nde yenilerek esir düşen IV. Romanos Diogenes'in tacını ve hayatını kaybetmesinden (1072) sonra Anadolu Selçuklu ailesinden Kutalmış oğlu Süleyman Şah, İznik'in hâkimiyetini eline geçirip Anadolu'da ilk Türk devletini kurmasıyla Boğaziçi kıyılarına kadar ilerleyen Türkler doğrudan İstanbul'u tehdide başladılar. Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda Alparslan'ın Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği Çaka Bey İstanbul önlerinde görünen ilk Türk kumandanıdır. İzmir'i ele geçirdikten sonra oluşturduğu ilk açık deniz Türk donanmasını faaliyete geçiren ve Peçeneklerle bir dostluk antlaşması imzalayan Çaka Bey, Bizans hizmetinde bulunan Türkleri de kendi ordusuna çağırdı. Ardından İstanbul'u karadan ve denizden kuşatmak üzere harekete geçti. İmparator Aleksios Komnenos, Kumanlarla (Kıpçaklar) anlaşarak, Çaka Bey'in en önemli müttefiki Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğrattı (29 Nisan 1091). Peçeneklerle buluşamayan Çaka Bey İstanbul'u almaktan bir türlü vazgeçmediyse de Bizans başkenti uzunca bir süre Türklerin tehdidinden emin oldu.[46]

VIII. Mikhail Palaiologos'u takip eden imparatorlar devrinde arazisi gittikçe küçülen ve sonunda surlarının çevrelediği bir şehir devleti hâline dönüşen İstanbul'da

Ahsenü't-tekâsîm, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1877, s. 147; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. 2, s. 1108; K. Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, çev. R. J. H. Jenkins, Washington 1967, s. 93.

42 Zehebî, *A'lâm*, c. 15, s. 172.

43 Canard, "Arapların İstanbul Seferleri", s. 231-234.

44 Taberî, *Târîh*, c. 8, s. 152-153.

45 Zehebî, *A'lâm*, c. 6, s. 287, 297-298.

46 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 92-93.

halk özellikle XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Türklerinin tehdidini daha yakından hissederek şehirlerinin kuşatılacağı endişesiyle yaşamaya başladı. İlk ciddi muhasara teşebbüsü Eylül 1394'te İstanbul'u fethederek hem kendisinden önceki halife ve sultanlarını hem de ecdadını geçmek amacından olan Yıldırım Bayezid tarafından gerçekleştirildi.[47] Bizans imparatorunun Avrupa devletleriyle bir Hıristiyan birlikteliği oluşturmasından ve bu çerçevede Rumeli'deki faaliyetlerinin geleceğinden endişe eden Bayezid, İstanbul'u birçok yerde kurulan mancınıklarla hem karadan, hem de Gelibolu'dan gelen donanmanın Galata tarafını ele geçirerek Boğaz'a girmesiyle denizden kuşattı.[48]

Uzun süreli abluka siyaseti uygulayarak ve muhasaranın şiddetini artırarak şehrin düşmesini sağlamaya çalışan Yıldırım Bayezid'in bu girişimi sadece İstanbul'da değil Avrupa'da da büyük bir heyecana sebep oldu.[49] Bütün çabalarına rağmen zor durumda kalan İstanbul halkına denizden gelen yardımları önleyemeyen I. Bayezid, Niğbolu zaferinden sonra İstanbul'un zaptını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerine hız verdi. Görevlendirdiği Yahşi Bey, Şile'yi ele geçirerek (1396) Bizans'ın Asya'daki varlığına son verirken, Anadolu yakasında boğazın en dar yerinde Bizans'a Karadeniz üzerinden gelecek yardımı engellemek için Anadoluhisarı adı verilen müstahkem bir kale yaptırdı. Ardından da halkın bütün ümitsizliğine ve yakın çevresinin muhalefetine rağmen şehri korumaya gayret eden ve Avrupa'dan yardım bekleyen İmparator II. Manuel'e elçi göndererek İstanbul'un teslim edilmesini istedi; teklifinin reddedilmesi üzerine ablukasını daha da şiddetlendirdi.[50] Niğbolu'da Osmanlılara karşı savaşan ve esir düştükten sonra fidye ödenerek kurtarılan Fransız şövalyelerinden Mareşal Boucicaut'un küçük kuvvetiyle Osmanlı ablukasını yararak İstanbul'a ulaşması şehirde büyük bir sevinç ve ümide yol açmış; II. Manuel onunla birlikte yardım bulmak için Avrupa'ya gitmişti (10 Aralık 1399). Papa IX. Bonifas'ın Bizans başkentinin kurtarılması için Avrupa devletlerine yaptığı çağrısına Fransa'nın dışında olumlu cevap veren olmaması II. Manuel'in bütün ümitlerini yitirmesine sebep olmuş ve kuşatmanın kaldırılması karşısında bazı yükümlülükleri yerine getireceğine söz vermişti. Buna göre İstanbul Sirkeci'de Müslümanlara yedi yüz ev tahsis edilerek bir Müslüman mahallesi kurularak bir cami inşa edilmesi, burada ikamet edenler ile ticaret maksadıyla bulunan Türk ve Müslüman nüfusun kendi aralarında veya Bizanslılarla olan anlaşmazlık davalarına bakmak üzere Osmanlılar

47 *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi: 1373-1512*, haz. Şerif Baştav, Ankara 1973, s. 101.

48 Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 112.

49 İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. Koji Imazawa, Ankara 2000, c. 4, s. 237.

50 Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 30-31.

5- I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'a gelen İdris es-Senûsi'nin isteği üzerine Fatih Camii'nin avludan giriş kapısının sağına asılan Fetih Hadisi (Hat: Hâmid Aytaç)

tarafından bir kadı tayin edilmesi ve yılda 10.000 flori haraç ödemesi kayıt altına alınmıştı. Yaklaşık sekiz yıldır süren kuşatmayı kaldırmaya niyeti olmayan Yıldırım Bayezid, Timur'un Anadolu'ya girmesi ve II. Manuel ile iyi ilişkileri olan Vezir Çandarlı Ali Paşa'nın fethin kolay olmayacağı ve çok zayiat verileceği konusundaki ısrarlı tutumu üzerine razı olmak zorunda kalmıştı.[51] J. W. Zinkeisen, uzun süren bu kuşatmada İstanbul'un önemli oranda nüfus kaybettiğini ve çaresizlik içinde olan halkın bir kısmının da Osmanlı tarafına geçtiğini kaydetmektedir.[52]

1402'deki bozgunun ardından baş gösteren karışıklık devresinde Bizans İmparatoru Manuel Palaiologos dikkatli bir siyaset izleyerek Bizans'ın bir süre daha dayanmasını sağladı. Rumeli'deki tımarlı sipahilerle sancak beylerinin itaat arz ettiği Musa Çelebi, İstanbul'u 1412'de yeniden kuşattı. Bizans imparatoruna muhalif olan birçok Hıristiyan prensin yardım ettiği Musa Çelebi, bunların donanmalarını da kullanarak şehri hem karadan hem de denizden abluka altına aldı.[53] Bizans İmparatoru Palaiologos'un donanması karşısında mağlup olan Musa Çelebi, daha fazla zarar görmemek için donanma hücumunu kaldırdı ve karadan sürdürdüğü kuşatma esnasında bütün girişimleri olumsuz neticelendi.[54] Musa

6- İstanbul Surları

Çelebi Amasya'da bulunan kardeşi Çelebi Mehmed'in Bizans'ın da desteğiyle kendisine karşı harekete geçmesi üzerine İstanbul kuşatmasını kaldırmaya mecbur oldu.[55]

İstanbul'un fetihten önceki son kuşatması 15 Haziran 1422'de gerçekleşti ve fetih için kararlı olan II. Murad, Bizans İmparatoru Palaiologos'un barış teklifini kabul etmedi.[56] Topçu birliklerinin desteğiyle Türk kuvvetleri Marmara'dan Haliç'e kadar uzanan surları kuşatarak şehre giriş çıkışı kontrol altına aldılar; Topkapı ile Edirnekapı arasındaki surlar üzerine hücumlarını

51 *Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 101; Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 29, 33; J. Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, c. 1, s. 255.

52 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 213.

53 *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 110.

54 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 1, s. 326-328. Askerî gücü oldukça zayıflayan Bizanslılar surdışına çıkarak birebir çatıştıkları Türkleri caydırmaya çalışıyorlardı, bkz. Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 56.

55 Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 56-57; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 111.

56 Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 110-111.

yoğunlaştırdılar. Altınkapı ile Odunkapısı arasında okların ulaşabileceği yere kadar şehirden gelecek top atışlarını engelleyen ve Osmanlı ordusunu da koruyacak büyük bir duvar çekildi. Ayrıca büyük bir kuşatma topunun da bulunduğu daha önceki kuşatmalarda kullanılmayan savaş mühimmatı getirildi. 24 Ağustos'ta genel hücumun gerçekleştirildiği ve yaklaşık on bir hafta süren kuşatma II. Murad'ın küçük kardeşi Mustafa'nın isyanı üzerine sekteye uğradı. İstanbul halkının tamamının şehirlerini savunmak için var güçleriyle mücadele ettikleri bu kuşatmada Osmanlı ordusunda yeniçeriler ve sipahilerden başka aralarında Emir Sultan'ın da bulunduğu dervişlerin de yer aldığına dair rivayetler vardır. Fetihten önce Meryem Ana'nın bir mucizesi olarak görülen bu son kuşatmadan kurtuluş, İstanbul'da büyük bir sevince yol açmıştı.[57]

57 Yararlanılan diğer kaynaklar için ayrıca bkz. Paul Wittek, "İstanbul'un Sukutu V", çev. Orhan Şaik Gökyay, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, sy. 2, s. 204-212; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990; Feridun M. Emecen, "İstanbul'un Fethi", *DİA*, XXIII, 212-220; Mustafa S. Küçükaşcı, "Sahabelerin İstanbul Seferleri", *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2011, s. 57-70; Mehmet Adıgüzel, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde İstanbul Kuşatmaları", yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2010; Halil İnalcık, "Bayezid I", *DİA*, V, 231-234; Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *DİA*, VIII, 187.